

TARIX FANI NAZARIYASINING DOLZARB MUAMMOLARI

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tarix fakulteti Tarix o'qitish metodikasi
yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Tuxtashev Furqat Botirovich

Annotatsiya: *Bu maqolada tarix fanining nazariyasi va uning mazmuni to'g'risidagi tushunchalar metodologik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi, jahon fanida e'tirof etilgan olimlarining qarashlari va g'oyalari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *ilmiy-nazariy, tarix nazariyasi, tarixiy voqelik, tarixiy ong.*

ДОЛЬЗАРЬ ПРОБЛЕМЫ ТЕОРИИ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ

Аннотация: *В данной статье понятия теории истории и ее содержание анализируются с методологической точки зрения, рассматриваются взгляды и идеи признанных ученых мировой науки.*

Ключевые слова: *научно-теоретическая, теория истории, историческая реальность, историческое сознание.*

PROBLEMS OF THE THEORY OF HISTORICAL SCIENCE

Annotation: *In this article, the concepts of the theory of history and its content are analyzed from a methodological point of view, the views and ideas of recognized scientists in the world science are considered.*

Key words: *scientific-theoretical, theory of history, historical reality, historical consciousness.*

KIRISH

Tarix fanining nazariyasi ilmiy va falsafiy jihatdan muhimdir, chunki bu nazariya tarix fanidan ilmiy tadqiqotlar olib borish jarayonida ijodiy natijalarga erishish uchun qo'llaniladigan mustahkam zaminni tashkil etadi. Bu to'g'risida

tadqiqotchi Borisnyov quyidagi so'zlarni aytgan: "Nazariy o'rganish tarix fanining muammolari, shubhasiz, hozirgi kunda tobora muhim ahamiyatga ega bo'lgan, yuqori malakali tarixchilarni tayyorlash amaliyotida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda." Ushbu tadqiqotchining fikriga qo'shilish mumkin, chunki tarixiy tadqiqotlar ilmiy-nazariy bilimga ega bo'lgan yuqori saviyada olib boriladi. Tarix nazariyasining mazmuni, masalan, bo'shliq va mo'rtlik kabi muddatlarning mavjudligi, tadqiqotchining ilmiy tadqiqotchilik faoliyatiga ta'sir qilishi ehtimol.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nazariya bilim sohasida qonunlar, sabablar va haqiqatlarni izlash maqsadida oldindan bir fikrni ifodalashning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir ilmiy metod ma'lum bir nazariya

asosida ishlab chiqiladi. Nazariya, bilim sohasidagi qonuniyatlar va muhim aloqalarga oid yaxshi tasavvur beradi va ilmiy-amaliy mavzularda tizimlashish va moddiylikda yordam beradi. Nazariya va metod o'rtasidagi o'xshashlik mavjud, ular o'zaro bog'liq va bir-birlarini qo'llaydigan vositalardir.[1]

Ba'zida odamlar, "Nazariya" yoki "nazariy" deyishadi, ammo ularning haqiqiy ma'nosini sinab ko'rmagan yoki tajribadan o'tkazmaganlar uchun. Bunday hollarda, u "gipoteza" yoki "gipotetik" so'zlar bilan almashtiriladi. Ba'zi holatlarda, nazariya haqiqiylikiga shubxa qilish mumkin. Boshqa holatlarda, oddiy nazariya deb atalib uning haqiqiylikini tekshirilmagan holatlarda shubha ostiga olish mumkin. Natijada, "nazariya" so'zi ko'pincha "amaliyot" so'zi bilan qarshi qo'yiladi.

XIX asrdan boshlab, tarix fanining o'z nazariyasiga ega bo'lishi zarur bo'lgan nazariy jihatlari shakllandi. Tarix fanida qator va mazmunan tarixni fan sifatida tan olishga yo'naltirilgan nazariyalar paydo bo'ldi. Lekin, tarix nazariyasi bo'yicha turli inkor qarashlar ham paydo bo'ldi va ular o'rtasida munozaralar davom etmoqda. Bizning fikrimizcha, bu munozaralar hali ham davom etmoqda.

Tarix nazariyasini tarixiy-falsafiy jihatdan tadqiq qilish uchun mavjud nazariyalarni qiyosiy tahlil qilish va ulardagi umumiy tomonlarni va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish va tahlil qilish tadqiqotchilar uchun muhimdir. Nazariy jihatdan yuksak darajada bilim va tushunchaga ega bo'lish tadqiqotning mustaqil natijasini ta'minlaydigan omil hisoblanadi. Bu to'g'risida tadqiqotchi Novikovning fikri diqqatga sazovor: "Nazariy bilim empirik bosqichdagi ma'lumotlarni o'zgartiradi va bu ma'lumotlarni chuqurroq umumlashtirish, birinchi hodisalarning mohiyatini ochib berish, ikkinchi tartiblar va boshqalar paydo bo'lish, rivojlanish va o'zgarish qonuniyatlari o'rganilayotgan ob'ektga taalluq qiladi".[2]

Demak, nazariy bilimning sifat jihatdan yuqori darajada bo'lishi ilmiy tadqiqotni chuqur umumlashtirishga, o'rganilayotgan obyektning genezisini mazmun va mohiyatini atroflicha tahlil qilishga imkoniyat yaratadi. Hozirgi kungacha tarixchi olimlarning ilmiy-nazariy bilimlarining saviyasi ular bajarayotgan ilmiy tadqiqotlarning sifatiga bevosita ta'sir qilishi tabiiy jarayon bo'lib qolmoqda. Insonning tafakkuri fikrlash asosida rivojlanadi. Fikrlash esa ma'lum bir tarixiy voqelikni tasavvur qilishga imkon beradigan qandaydir bir tarixiy dalilni o'rganish asosida yuz beradi. Robin Kollingvud shunday ta'kidlaydi: "Tarixiy fikrlash – bu o'zligini anglash funksiyasi yoki vazifasini bajaradigan faoliyat, tafakkur shakli, u faqat tarixiy fikrlashni angalaydigan ongga tegishli". Demak, tarixiy ong tarixiy o'tmishni bilish uchun olingan bilimlar asosida shakllanadi. Tarixiy tafakkurni rivojlanishi uchun umumiy e'tirof etilgan tarixiy taraqqiyot nazariyalarini bilish va ulardan tarixiy taraqqiyot jarayonlarini o'rganishda yoki tahlil qilganda foydalanish ko'nikmasini shakllantirish kerak bo'ladi. Agar odam tarixiy bilimga ega bo'lmasa unda tarixiy mushohada bo'lmaydi va u tarixiy tafakkurga ega bo'lmaydi.

Tarix fanida turli ilmiy-nazariy konsepsiyalardan foydalaniladi. Konsepsiya lotincha "majmua, tizim" ma'nosini anglatadi va biror bir sohaga tegishli qarashlar, tamoyillar tizimi, dalillar, hodisalarni tushuntirish, anglash, izohlashning muayyan metodi sifatida tasavvur qilinadi. K.Yaspersning fikricha, "Tarixiy konsepsiyaning vazifasi – bu bizni zamonaviy dunyoni anglashga yordam berishdir.[3]

Tarixiy taraqqiyotni tabiatdan farq qilgan holda nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilishda, Gegel tarix fanini rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. U Kant, Shiller va Gerderning g'oyalari asosida insoniyat tarixini evolyutsion rivojlanishini inkor qildi. Robin Kollingvud Gegelning ayrim g'oyalari uchun xato fikrlash deb baholadi: "O'zining evolyutsion ta'limotni inkor qilishi bilan bu tafovutni kuchaytirishi bilan u xato qiladi." Kollingvud evolyutsiya nazariyasini himoya qiladi va bu tarixchining o'z tafakkurida o'zi hikoya qilayotgan o'sha arboblarning fikrlari va motivlarini qayta tiklashi tarixning o'ziga xos xususiyatidir. U tarixchining ongiga ustuvor o'rin beradi. Hech qanday tarixiy voqealarning izchillikda sodir bo'lishi bu hali tarixiy ketma-ketlik, izchillik emas, qachonki hozircha u faoliyat, uning motivlari tarixchining ongida qayta tiklanmaydi degan fikrni uqtiradi. Biz bu fikrni ma'lum holatda yoqlaymiz.

Tarixchi, yetuk darajada tarixiy bilimga ega bo'lsa, o'tgan tarixni o'z tafakkurida ma'lum darajada qayta tiklash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu fikrimiz ham munozarali bo'lib, bu holatda o'tmish tarixni atroflicha tasviri va tushunchalari faqat tarixchiga bog'liq bo'lib qoladi.

Immanuel Kantning fikriga ko'ra, tarixiy jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchi – aql. Gegel bu g'oyaga quyidagicha qaraydi: Tarixda nima yuz bersa, bu insonning irodasi bilan sodir bo'ladi, tarixiy jarayon insonlarning faoliyatlari tufayli shakllanadi, insonning irodasi esa harakatda tashqi ifodalanadigan bor yo'g'i uning aqlidir. Gegelning fikricha, insoniyat tarixi bu odamlarning hissiyotlarining tomoshasidir. Bu jarayon, aql bilan boshqariladi degani emas. Haqiqatan ham, inson doimo ehtiroslar qurshovida yashaydi. Insonga hamrohlik qiladigan ehtiros hech qachon uni tark etmaydi va uning faoliyatiga, chiqaradigan qarorlariga bevosita va doimo ta'sir qiladi. Gegel ehtiroslarga buyum sifatida qarab, undan insoniyat tarixi qilinadi deb tushuntiradi. Bir tomondan, insoniyat tarixi – bu aqlning tomoshasidir, qaysiki, aql ehtirosni o'z maqsadlariga erishish uchun qurol sifatida foydalanadi.[4]

Gegelning inson tafakkuri haqida fikrlari e'tiborga sazovor. Insonning o'z fikri ko'p qismlarda oqilona fikrlashga oid bo'lishi taqdirda, Gegel bu fikrga e'tiroz bildirgan edi. Insonning tafakkuri odatda ma'lum bir vaziyatga bog'liqdir va bu jamiyat, davr va insonning shaxsiy xususiyatlariga bog'liqdir. Shu sababli, inson tafakkurini va faoliyatini jamiyatdan tashqari va undan ajratib o'lgan holda tahlil qilish mumkin emas.

Kollingvud Gegelning fikriga ko'ra, tafakkur hech qachon vakuumda bo'lmaydi. U doimo ma'lum bir odam va ma'lum bir vaziyat bilan bog'langan va har bir tarixiy shaxs har qanday tarixiy vaziyatda bu odam bu ma'lum vaziyat doirasida imkoniyat darajasida rivojlanishi mumkin va uning o'rnida bo'lgan har qanday kishi undan kattaroq ishni qila olmaydi.

Tarixiy tahlil qilishda ko'p hollarda tarixiy shaxslarning faoliyati bizga mantiqan aqlsizlik, aqlga sig'maydigan halokatli bo'lib ko'rinadi. Masalan, qadimgi davrda Rim respublikasi va keyin Rim imperiyasi mil.avv. V asrdan boshlab milodiy II asrgacha to'xtovsiz istilochilik urushlari olib borgan. Bu urushlar natijasida rimga katta moddiy boyliklar va qullar oqib kelgan, lekin g'olibona istilochilik urushlarini to'xtatmadi.

Tafakkur tarixi va uning taraqqiyoti butun tarixni o'z ichiga oladi. Tarixiy jarayonlar mantiqiy o'tishlar vaqt doirasida paydo bo'lgan mantiqiy o'tishlarni ifodalaydi. Tarix, mantiqning har xil shaklida namoyish bo'ladi. Mantiqiy o'tish va borish munosabati zarur bo'lgan holatda o'zgarib turadi, lekin bu o'zgarishlar odatda mustaqil va empirik bo'lmaydi, balki vaqtincha o'tish va borishning o'ziga xos shakllanishini yaratadi. Bu sababli, tarixiy jarayonlarni tushunishimiz va mantiqiy mohiyatlarini anglashimiz, hech qachon oson empirizm bo'lmaydi.[5]

XULOSA

Tarixni o'rganish bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar ilmiy-nazariy tamoyillarga asoslanishi kerak, chunki u dolzarblik va maqsadga muvofiqlikni ta'minlaydi. Tadqiqotchilar, xususan, tarix sohasida tadqiqotlar olib borishda belgilangan nazariy asoslarga rioya qilishlari kerak. Shu sababli, tarixiy tadqiqotlar bilan shug'ullanayotgan tadqiqotchilar yoki tarix o'qituvchilari birinchi navbatda ushbu sohada keng tarqalgan tan olingan nazariyalar bilan tanishib, yuqori darajadagi akademik malakani oshirishlari kerak. Ushbu maqolada biz tarixni o'rganishda nazariyalarning ahamiyati va rolini ta'kidlaydigan bir nechta fikrlarni taqdim etdik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K. Yaspers "Tarixning mazmuni va maqsadi" 526-bet.
2. Kollingvud R. "Tarix g'oyasi" Avtobiografiyasi. M., 1980. B. 484.
3. Novikov A.M., Novikov D.A. Metodologiya. - M.: SYNTEG. - 2007 bet 668.
4. Devid J Pfayfer. Ilmiy nazariya qonunga qarshi. Science Journal (media.com saytida). 2017 yil 30 yanvar.
5. Borisnev S.V. Harbiy universitetning xabarnomasi. 2010 yil.